

В. С. МІСЮК

Беларусь, г. Брэст, КБП

**ФОРМЫ ПРЫМЕТНІКАЎ, УТВОРАНЫХ АД ГІСТАРЫЧНАЙ
НАЗВЫ ЦЭНТРА БРЭСЦКАГА РЭГІЁНА, У КІРЫЛІЧНАЙ
ЛІТАРАТУРЫ**

Праблема ўласных імёнаў з'яўляецца адным з вызначальных фактараў захавання духоўнай і матэрыяльнай культурнай спадчыны. Даследаванне прыметнікавых формаў гістарычнай формы назвы цэнтра Брэсцкай вобласці працягвае аўтарскае культуралагічнае даследаванне гэтай традыцыі яе ўжывання ў розных усходнееўрапейскіх культурах. Варыятыўнасць форм у цэлым адлюстроўвае лакальнасць вуснай традыцыйнай культуры. Апошняе з'яўлялася важным фактарам у стварэнні помнікаў старажытнай літаратуры. Кадыфікацыя этнічных норм, узнікненне граматык, правілаў літаратурнай мовы звязана з гістарычна познім працэсам фарміравання нацыянальнай культуры.

У літаратуры сустракаюцца розныя, вельмі прыбліжаныя формы прыметнікаў. Форма прыметніка «берасцейскі» настолькі часта сустракаецца ў кірылічнай літаратуры, што апісаць аб'ём дакументаў з яе выкарыстаннем даволі складана. Яна актыўна выкарыстоўваецца прадстаўнікамі нацыянальнага руху, гісторыкамі, краязнаўцамі. Іншыя сустракаюцца значна радзей. Прычынай іх існавання могуць быць прызнаны памылкі пры пісьме, чытанні, перапісванні і наступнае замацаванне памылкі праз фіксацыю на пісьме. У прыватнасці, у надпісе на палях Астрожскага спісу Галіцка-Валынскага летапісу пра перамогу ваяводы Ціта гаворыцца «Берестеня ляхо побѣды» [6], што даследчыкі перакладаюць як «берасцяне ляхаў перамаглі». Падобныя механічныя замены маглі адбывацца і пазней. Напісанне некаторых літар (и, н, ц з аднаго боку, і ды е – з другога) падобна, іх напісанне ў зводзе з цягам часу змянялася, да тако ж рукапісны тэкст быў часта невыразны. Праблема была настолькі вядомая, што яе прыйшлося вырашаць асобна з дапамогай друкарскага шрыфту ў пачатку XVIII ст. Таму для часткі тэкстаў такіх памылак выключаць нельга. Усе прыведзеныя прыклады ўзяты з выданняў XIX–XX стст. У такім выпадку цяжка адрозніць памылкі аўтараў, перапісчыкаў, выдаўцоў, карэктараў, наборшчыкаў. Але ў шэрагу выпадкаў аўтары падкрэслівалі, што арыгінал напісаны менавіта так [44, с. 219]. Або, як аўтары Архіва Паўднёва-Заходняй Русі, выправілі памылкі [13, с. 956]. Прычыну існавання некалькіх форм прыметнікаў трэба шукаць не толькі ў механічных памылках друку і апісках, але і ў культурным кантэксце, які паўплываў на аўтара тэксту, напрыклад, гістарычных і моўных працэсах, міжкультурнай камунікацыі, культурнай дыстанцыі і інш. Гэта тым больш важна, што ў сярэднявеччы і раннім Новым часе, калі стваралася большасць прааналізаваных намі гістарычных дакументаў, не існавала правілаў напісання геаграфічных назваў у сучасным разуменні.

Дзякуючы больш цеснай сувязі аўтараў з мясцовымі рэаліямі кірылічнае пісьменства больш адлюстроўвае моўныя асаблівасці аўтахтоннага насельніцтва Брэстчыны. Лацінская літаратурная традыцыя (як і вытворныя ад яе) напісання гістарычнай назвы цэнтра Брэсцкай вобласці сфарміраваліся дзякуючы адаптаваным польскімі кніжнікамі формам, якія не адлюстроўвалі цяжкапераймальных моўных асаблівасцей, напрыклад, усходнеславянскае поўнагалосся (зваротныя прыклады – калькі заходнеславянскіх прыметнікаў без паўнагалосся, якія таксама пашыраліся ў кірылічнай літаратуры, у дадзеным даследаванні падрабязна не разглядаюцца). Выключэнні даволі рэдкія [5, с. 9; 3, с. 7, с. 940]. У польскай літаратуры пераважаюць прыметнікі *brzeski*, *brześciański*, якія не адлюстроўваюць усходнеславянскія фанетычныя рысы. Вядомы таксама кірылічныя дакументы, транслітараваныя лацінскім пісьмом у адпаведнасці з польскай канцылярскай традыцыяй, у якой ужываецца *beresteyski*. З гэтага пункту гледжання надзвычай цікавыя асобныя прыклады варыянтаў усходнеславянскіх прыметнікаў, такія як *berestenski*. Адзін з іх можна знайсці ў «*Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*», дзе тытул біскупа Ежы Хвальчэўскага згадваецца з перакладам на польскую мову – «*Chwalczewski Jerzy* († ok. 1589), *herbu Trąbu, biskup łucki i beresteński (brzeski)*» [7, с. 940]. У грамаце караля Стэфана Баторыя ад 21 мая 1577 г. згадваюцца «*Wojeowoda Wileński, Marszałek Ziemski, Kanclerz W. Ks. Lit., Starosta Berestenski, dzierzawca Borysowski i Bowski godnej pámky P. Mikołaj Radziwiłł*» [1, s. 18], а таксама «*Książd Wiktor se Wierzbicki biskup łucki i berestenski*» [1, s. 25]. Апошняя цытата з’яўляецца перакладам кірылічнага ліста караля Жыгімонта Аўгуста ад 1 чэрвеня 1568 г. і ў арыгінале выглядае так: «Князь Викторин Вержбицкий опекун Луцк и Берестеньский» [1, с. 25]. Менавіта ў кірылічнай літаратуры такая форма прыметніка сустракаецца часцей. Большасць згадак звязана з царкоўнымі тытуламі. У рукапісе Маскоўскай сіноіднай бібліятэкі аб «Саборы ў богам горадзе Вільні былым» ад 18 студзеня 1509 г. сярод яго ўдзельнікаў названы епіскап Васіян «Володимерскій и Берестенскій» [24, с. 225]. У сувязі з Варшаўскім соймам 1590 г. упамінаецца Мялецій Хрэптовіч, архімандрыт Пячэрскі, епіскап Уладзімірскі і «Берестенский» [14, с.301; 54, с. 198]. У дакуменце мітрапаліта Міхаіла Рагозы Іпацый Пацый згадваецца з тытулам «Бо-жиею милостию прототроний, епископ Владимирский и Берестенский» [14, с. 130]. Варта падкрэсліць, што выдзеленыя намі формы прыметнікаў часта сустракаюцца ў дакументах, якія адлюстроўваюць «высокі стыль», напісаных з нагоды важных гістарычных падзей. Напрыклад, у грамаце 1596 г., на падставе якой павінна была быць падпісана царкоўная унія паміж Кіеўскай мітраполіяй і Рымскім прастолам, і стараста Дзмітрый Халецкі, і епіскап Іпацый Пацый названы «берасценскімі». Ужыванне гэтай формы не абмяжоўваецца толькі царкоўным асяроддзем. У хроніцы 1527–1530 гадоў, вядомай як «Яўрэінаўскі спіс», пад 1529 годам згадваецца, што сярод прысутных у Вільні пры абвяшчэнні вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста быў «староста Берестенский» пан Аляксандр Іванавіч Хаткевіч [38, с. 406]. У кнізе Пятра Ганке прыметнік «берасценскі» прыведзены ў сувязі з апісаннем падзей 1544 г. у летапісах «на том съѣзде Берестенскомъ», «старосте Берестенскому» [2, с. 41]. Сярод паслоў, якія

прывезлі ў 1567 г. грамату аб перамер'і цару Івану IV ад караля Жыгімонта Аўгуста, фігуруе «воевода берестенский» Юрый Тышкевіч [33, с. 70]. Наступныя два прыклады дэманструюць такую важную асаблівасць, як адначасовае ўжыванне дзвюх форм прыметніка. У дакументах пасланніка Маскоўскай дзяржавы Федара Міхайлавіча Вялікага Рцішчава згадваецца, што ў 1655 г. яго сустракалі ў гетмана Паўла Сапегі «староста бреский» пан Копец і «воевода берестенский» пан Брэзоўскі [20, с. 50]. Сустракаюцца тэксты, у якіх названая форма прыметніка ўжываецца як пры царкоўных установах, так і пры свецкіх пасадах. У дакуменце 1676 г. (роўна за дваццаць гадоў да таго, як руская мова перастала быць дзяржаўнай у Рэчы Паспалітай) пра выплату Адамам Пацеем 2000 злотых, якія завяшчаў уладзімірскі епіскап Іаан Пацей манахіні наваградскага манастыра Ефрасінні, Пацееўскі суд двойчы называецца берасцейскім і двойчы берасценскім. Сам Адам тройчы названы стольнікам берасцейскім і адзін раз – берасценскім [8, с. 344].

Берасцень пазначаны сярод сінонімаў назвы горада ў геаграфічным паказальніку да ПСРЛ. Але знайсці падобную форму назвы горада ў дакументах не ўдалося. У літаратуры сустракаюцца формы назвы Бересьць, Берестій, Берестье. Утварэнне прыметніка не ад назвы горада, а ад назвы яго жыхароў (берасцян) малаверагодна. У той жа час ужыванне прыметніка *brześciański* патрабуе дадатковых даследаванняў. Найбольш верагоднымі прычынамі з'яўлення формы прыметніка берасценскі выглядаюць наступныя. Першая – гэта аглушэнне зычных ненацісканога складу. У выніку асімілятыўных змен даволі распаўсюджанай дыялектнай з'явай з'яўляецца замена зычных у > н' (мясо, вымя, мяч) і н' > у (маладзейкі, малейкі, харашэйкі, сакіройка). У тым ліку гэтая асаблівасць характэрна і для заходнепольскіх гаворак. Яна магла паспрыяць пісьменнаму замацаванню гэтай рысы. Для сучаснага чытача такое вымаўленне выглядае нязвыкла, так як гэты склад у цяперашні час з'яўляецца націскным. Зрэшты ў літаратуры ў назве горада пашыраецца націск на другі склад, у той час як традыцыйна ён падае на першы. Другі — уплыў лацінскай літаратуры, у якой з дапамогай суфіксаў *-en*, *-ensis*, *-iensis* утвараюцца прыметнікі ад назваў гарадоў. Ад гістарычнай усходнеславянскай формы назвы горада ў лацінскай мове утварыўся прыметнік *Berestensis*, а ад адаптаванай заходнеславянскай формы назвы — прыметнік *Brestensis*.

Ёсць яшчэ адна форма прыметніка, падобная да вышэйзгаданай. Яна згадваецца ў тытуле наміната епіскапа Уладзімірскага і Берасцінскага Лявонція Карповіча [15, с. 190]. Хоць дзейнасць вядомага палеміста, ігумена Віленскага Свята-Духава манастыра адносіцца да XVII ст., але ў адрозненне ад папярэдняй формы яна сустракаецца ў больш ранніх помніках. Цікавы дакумент змяшчае «Четья древлеписменна». У 1451 г. кіеўскаму мітрапаліту Іоне была прадстаўлена пакаянная грамата, якую напісаў «епископ Володимерской и Берестинской» Даніл [44, с. 219]. Узнікненне такой формы можна растлумачыць з дапамогай іншай сугучнай формы, якая значна часцей сустракаецца ў помніках.

Адной з найважнейшых падзей, якая прыцягнула ўвагу сучаснікаў да гістарычнага цэнтра брэсцкага рэгіёну, была царкоўная унія, а таксама падзеі, якія ёй непасрэдна папярэднічалі, або былі яе следствам. Сярод дакументаў Брэсцкага

сабора, а таксама палемічных твораў сустракаецца прыметнік берасцейскі. З часоў першай усходнеславянскай граматыкі Мялеція Сматрыцкага ўводзіцца норма напісання і (і дзесяцярэчнае) перад галоснымі, а таксама ў запазычаных словах. Пасля рэформы, праведзенай у 1738 г. Расійскай акадэміяй навук, выкарыстанне літары і было дакладна рэгламентавана. Пераважна літару і пісалі пасля зычнага і перад галосным (паўгалосным). Прынцып, які стаў нормай імперскай адміністрацыі, адлюстраваны ў некаторых гістарычных дакументах. Адзін з такіх выпадкаў выяўлены ў запісе 1567 г. ў перадачы тытула свецкай асобы – «Австафію Воловичу, подканцлерему Литовскому, старостѣ Берестійскому и Кобринскому» [8, с. 42]. Астатнія – у царкоўных дакументах. У фундацыйным запісе Воўчынскай царквы 1586 г. Яраслаў Солтан перадае сваю маёмасць «владыцы влодмирскому и берестійскому и его Капитуле» [9, с. 465]. У «Палінодыі» Захарыі Капысценскага прыводзіцца цытата з соймавай прамовы Яна Гербурта 1613 г.: «вѣдаю добре, што ся почавши отъ зызду Берестійского онымъ дѣть» [28, с. 35]. У дакуменце 1594 г. мітрапаліт Міхаіл Рагоза, сярод іншага, згадвае прадстаўнікоў «братствъ церковныхъ, Виленского, Львовского, Берестійского» [10, с. 67]. Адначасова ў тым дакуменце згадваўся епіскап Іпацій Поцій, якога тут называюць «берасцейскім».

У некаторых выпадках напісанне вывучаемай формы прыметніка з'яўляецца відавочнай памылкай. У адным з выданняў Навуковага таварыства імя Т. Шаўчэнкі Уладзімір Перац згадвае працу клірыка Астрожскага «Отпись в бозі велебного отца Ипатія, володимерского и берестійского епископа» [21, с. 239]. Твор даволі вядомы, і ў большасці выданняў форма прыметніка ў тытуле епіскапа пішацца як «берасцейскага». Існуе значна больш разыходжанню іншага характару, якія вымушаюць прыгледзецца да яшчэ адной формы напісання прыметнікаў. У шэрагу дакументаў 1596 г. некалькі разоў згадваецца ўжо знаёмая форма прыметніка: «соборъ Берестійскій» [42, с. 1780], «справамъ его Берестійскимъ» [42, с. 1780], «постановенью синоду того Берестійского» [42, с. 1780], «недбалость о церквах Божих братства Берестійского» [42, с. 1776]. Але ў другім выданні гэты фрагмент чытаем як «недбалость о церквах Божих братства Берестийского» [49, с. 141]. У апошнім выпадку выдавец мог спрасціць тэкст за кошт дугаряднасці арфаграфічных асаблівасцей для чытача, чаго нельга сказаць пра прысуд кіеўскага мітрапаліта Рагозы ў 1591 г. паводле пастановы «суду нашего Берестійского» [13, с. 102], якая была прынята ў «граде великом Берестію» [13, с. 101] на адным «соборѣ нашихъ Берестійскихъ» [13, с. 102] ці на «соборѣ Берестийскомъ» [13, с. 103]. Лёгка пераблытаць рукапісныя літары і і и, а вось е і и значна складаней. Цяжка ўявіць, што пры першым чытанні можна зрабіць не адну, а адразу дзве памылкі.

У помніках, як ужо адзначалася вышэй, сустракаюцца прыклады ўжывання ў адным тэксце дзвюх форм прыметніка. У творах палеміста Івана Вышэнскага чытаем «пилне присмотретеса от овдешнего чуда и берестейского» і «зде приспѣли есмо до чуда берестийского» і [37, с. 483; 16, с. 71; 17, с. 86]. Няцяжка здагадацца, што аўтар звязвае іх з царкоўнай уніяй. Ёсць некалькі прыкладаў з асяроддзя непасрэдных удзельнікаў падзеі, у якіх ужываецца другая форма. Адзін з іх – «Шкрипт-протест группы православных членов Берестийского собора» [26, с.

306]. Другі – ліст, напісаны ў 1596 г. у Астрозе прадстаўніком асяроддзя князя Астрожскага Юрыем Рагацінцам да Львоўскага брацтва. У ім ён згадвае аб планах князя ў сувязі з наступствамі «выдрукованя того синоду Берестийского» [13, с. 956]». Такая ж форма прыкметніка сустракаецца ў рукапіснай Корчме 1565 г., у згадцы аб «володимерьском и берестийском» епіскапа Івана Борзабагатага [36, с. 20]. Сустракаецца яна ў царкоўных дакументах іншых перыядаў. У 1620 г. у Вільні было надрукавана казанне Мялеція Сматырцкага на пахаванне намінанта епіскапа «Володимерскогw и Берестийскогw» Лявонція Карповіча [46, с.39; 22, с. 73]. Ёсць некалькі рукапісных запісаў на кнігах, набытых непасрэдна ў жыхароў Брэста. У фондах Львоўскага гістарычнага музея захоўваецца кніга, набытая ў 1645 г. «у Грегория интролигатора берестийского» [23, с. 73]. Вядома таксама Еван-гелле, набытае ў 1651 г. Свята-Міхайлаўскай царквой вёскі Чэрск Берасцейскага павета «з монастыря общежительного Берестийского» [40, с. 274]. У 1752 г. ігумен суседняга Драгічынскага манастыра Антоній Каменскі ўспамінаў пра тое, што было ім зроблена «будучи вь монастырѣ Берестийскомъ православномъ» [55, с. 676]. Такім чынам, мы бачым, што, насуперак пазнейшым граматычным нормам, у старажытных тэкстах перад літарай и (у тым ліку з кароткасцю, пазначанай надрадкавым знакам) шырока ўжывалася літара и. Такая форма не абмяжоўвалася царкоўным асяроддзем. У 1519 г. у пасольстве ад караля да паноў ВКЛ манарх згадаў «маршалка нашего дворного, старосту Берестийского и Ковен-ского и Лидского, пана Юрья Ивановича Илинича» [27, с. 157.] У 1561 г. быў вынесены прыгавор «...пана Миколая Радивиля ...старосты берестийского и ко-велского» [12, с. 109]. У падрабязнай рэвізіі «Староства Берасцейскага» Дзмітрыя Сапегі, больш вядомай як «Апісанне Берасцейскага староства», формы прыметніка з суфіксам -ейск- згадваюцца 22 разы, а з суфіксам -ийск- – 11 разоў. Калі дадаць, што прыметнікі з суфіксам -иск- згадваюцца 19 разоў, то становіцца зразумелым, што літара и ў суфіксе не выпадковая з’ява [32, с. 205–448].

Адным з самых старажытных помнікаў, у якім сустракаецца адзначаная форма прыметніка з’яўляецца дамова літоўскіх князёў з польскім каралём Казімірам у 1340 г.: «королеви держати лвовьскую землю неполна намъ держати володимѣрьскую, луцкую, белзьскую, холмьскую, берестиискую исполнажь» [43, с. 58]. Прыводзячы гэты прыклад, Яфім Карскі залічвае яго да тыповых гістарычных прыкладаў замены е на і. У гэты ж час, паводле Уладзіміра Гарпініча, суфікс -ейск- з’явіўся толькі ў дакументах другой паловы XV ст. Такім чынам, гэтая форма прыметніка магла ўтварыцца з дапамогай суфікса -ск- ад кораня вядомай у летапісах назвы горада Берестій. З распаўсюджаннем суфікса -ейск- магла трансфармавацца не толькі форма прыметніка, але і форма назвы горада, ад якой ён утварыўся.

Што да формы прыметніка «берасціскі», то яе трэба прызнаць штучнай. Акрамя згаданага вышэй «Апісання Берасцейскага староства», яго больш нідзе няма. Справа не ў сцягнутай форме, а ў адсутнасці адпаведных надрадкавых знакаў, якія маглі паўплываць на прачытанне тэкста, без якіх яна ператвараецца на кабінетную, выдавецкую памылку. Растлумачым на адным прыкладзе. У адным з тамоў Літоўскай метрыкі неаднаразова сустракаецца такое напісанне

прыметніка: «бисекупа Луцкаго и Бересте'скаго» [43, с. 1054; 43, с. 1097], «бисекупъ Луцки и Бересте'ски'» [43, с. 1098], «владыку Володымерскаго и Бересте'скаго» [43, с. 745; 43, с. 767], «наместника Бересте'скаго» [43, с. 1035], «старосту Бересте'скаго» [43, с. 530; 43, с. 702; 43, с. 748; 43, с. 1076], «старосты Бересте'скаго» [43, с. 921; 43, с. 1035; 43, с. 1069], «старостою Бересте'скимъ» [43, с. 1071] і г. д. У дадзеным выпадку выдаўцы ставяць надрадковы знак. Ерык (ерец, верхні ерык, ерок, ерыца, ерціца, ерчык, паерк, пооксь, овос, воос, рэчнік, кендэма) упершыню сустракаецца на мяжы 10—11 стст. Акрамя ўсяго іншага, ён выконваў функцыю злучка ў старамаскоўскім зводзе. У новамаскоўскім зводзе ён павінен быў ставіцца над зычным замест апушчанага ер (ъ) або радзей ерь (ь). У літаратурнай традыцы Кіеўскай мітраполіі яму надавалася арфаграфічнае і фанетычнае значэнне. Відавочна, што так званы эрок (') у прыкметніках абазначаў кароткі галосны - й.

У 1567 г. пісар Матысь Савіцкі двойчы ўжывае форму прыметніка Берасцейскі («выписъ с книгъ врьдowychъ замку господарскаго Берестейскаго», «выписъ с книгъ замку Берестейскаго») і пяць разоў адрозную ад яе форму («на врьде замку Берестецкаго», «съ книгъ врьдowychъ замку господарскаго Берестецкаго», двойчы «съ книгъ замку Берестецкаго», «жидъ Берестецкій Мендедъ Исаковичъ» [18, с. 135], «старосты Берестецкаго и Кобрынскаго, пана Остафия Воловича») [18, с. 137]. У тым жа годзе перапісчык зноў ужывае падобную форму («на сойме Берестецкомъ прошлomu ухваленый») [18, с. 147]. Можна было б лічыць такую варыятыўнасць прыкладам індывидуальнага стыля, або слабай знаёмасцю з канцалярскімі традыцыямі, калі б не наяўнасць дзвюх форм прыметніка ў абедзвюх граматах, а таксама той факт, што ёсць і іншыя падобныя прыклады. У дакуменце 1516 г. згадваецца «Юрія Иллинича маршалка и старости Берестецкаго Илинскаго» [56, с. 11]. Амаль што ў адзін і той жа час з'явіліся два помнікі. Прысуд «суду Берестецкаго» [13, с. 79], які датычыцца епіскапа Гедэона Балабана і грамата, напісаная ў прысутнасці удзельніка варшаўскага сейма 1590 года «Ядама Патия берестецкаго» [29, с. 97]. У згаданым вышэй творы Захарыя Капысценскага «Палінодыя» 1621–1622 гг. таксама знаходзім прыметнік «протестаци въ берестицкомъ, виленскомъ и въ варшавскомъ городахъ» [51, с. 109; 52, с. 245]. У 1774 г. братыя Яблочынскага манастыра напісала скаргу кіеўскаму мітрапаліту Гаўрылу Крамянецкаму на страты, што прычыніў «игумень семеоновскаго Берестицкаго монастыра Спиридон» [55, с. 1575]. Назва манастыра ў гэтым напісанні згадваецца двойчы, як «Берестицкаго» і «Берестицкаго» [55, с. 1576]. Адзначаная з'ява – прыклад сцягнутага формы -цк-, якая ўтварылася ў выніку накладання словаўтваральнага суфікса -ск- (-ск-) на фіналь асновы тапоніма ў працэсе тварэння прыметнікаў. Асабліва добра гэты працэс бачны на прыкладзе варыянта «берестецкаго». Калі аснова слова заканчваецца на к, х, ц, адбываецца чаргаванне зычных. Суфікс змяняецца на -цк- або -цтва-. Такая мадэль можа стаць устойлівай, калі фіналь асновы будзе гучаць менавіта так (ч, ц). Падкрэслім, што назва горада дыялектолагамі зафіксавана менавіта ў такім гучанні (Бэрэсць, Бэрысць, Брэсць, Брысць), што можна растлумачыць як аглушэннем зычных пасля ненацісканага складу, так і

ўплывам польскай мовы. Варта адзначыць, што прыметнік берасцецкі (берестецкий) часцей за ўсё сустракаецца ў дакументах, звязаных з горадам Берасцецка, на што ўплывае наяўнасць у аснове слова гука ч.

Адзін з буйнейшых канфліктаў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Маскоўскай дзяржавай, які атрымаў назву Лівонскай вайны, актывізаваў інтэлектуальныя сілы абодвух бакоў і інтэнсіфікаваў кантакты, што паўплывала на павелічэнне колькасці дыпламатычных дакументаў. У 1576 г. было выдадзена некалькі дакументаў з маскоўскай канцылярыі Івана IV, дзе ўжывалася форма прыметніка з літарай яць «Доменику Паць подкоморею Берестѣйскому» [34, с. 580; 48, с. 157], «Юрью Васильевичю Тишкѣвичя Лагойскому воеводѣ Берестѣйскому» [34, с. 579] і «Остаѣю Воловичю, пану виленскому канцлѣру великого княжства литовского, старостѣ берестѣйскому и кобынскому» [34, с. 579]. Варта адзначыць, што ў адной з публікацый гэтая форма прыметніка сустракаецца толькі ў дачыненні да Даменіка Паца, а для апісання пасадаў двух іншых шляхцічаў выкарыстоўваецца форма берасцейскія [48, с. 157–156]. У грамаце Стэфана Баторыя, прысланай з-пад Пскова, згадваецца «Остаѣя Воловичя пана виленского и канцлера великого княжства литовского, старосты Берестѣйского и Кобынского» [35, с. 49]. А ў дзвюх царскіх граматах з Ноўгарада сярод адрасатаў названы «Остаѣю Воловичю, пану Виленскому канцлѣру великого княжства литовского, старостѣ берестѣйскому и кобынскому» [35 с. 28–29]. Манах-палеміст Захарый Капысценскі ў 1621–1622 гадах напісаў твор «Палинодія сирѣчь книга обороны святой апостольской всходнѣй церкви кафолической и святыхъ патріархов и огрекахъ и о росохъ христіанехъ в ласце божой». У ім аўтар ужыў цікавую форму прыметніка «читай дѣи собору берестѣйского з части православнихъ» [51, с. 109; 52, с. 245]. У копіі тэксту, апублікаванай у Гарвардзе, добра бачна напісанне «берестѣйского» [4, с. 521]. У зборніку дакументаў Маскоўскага пасольскага прыказа 1626 г. згадваюцца дзве граматы «князь Ондрѣя Липсково, бискупа Луцкого и Берестѣйского» [45, с. 7]. У агульнаславянскі перыяд для славянскіх гаворак быў характэрны дыфтонг іе, які пазней сталі абазначаць на пісьме літарай яць [19, с. 112]. У рускай і беларускай мовах гук яць стаў вымаўляцца як гук *е, а ва ўкраінскай — як *і. Выкарыстанне гэтай літары можа быць тлумачэннем існавання фанетычных варыянтаў як назвы горада, так і форм прыметніка.

Цытуючы шырока вядомы фрагмент згаданага вышэй ліста Юрыя Рагатынца, адносна публікацыі дакументаў царкоўнага сабора, Іван Агіенка механічна перанёс памылку, адзначаную выдаўцамі [13, с. 956; 13, с. 116], з-за чаго форма «берестски» ўвайшла ў некалькі яго твораў [31, с. 216, с. 185; 30, с. 174]. У энцыклапедычным артыкуле пра прападобнага Афанасія Філіпавіча ён фігуруе як «берестскій» і пры гэтым называны ігуменам берасцейскага манастыра [39, с. 180]. Нягледзячы на сваю архаічнасць, такая форма прыметніка не характэрна для гістарычных дакументаў. Выключэнні патрабуюць дбайнай праверкі. У кірылічнай устаўцы ў дакуменце 1664 г. Фёдар Глаголевіч згадваецца як «райца берестскій» [11, с. 26]. У 1695 г. адна з кніг бібліятэкі Супрасльскай лаўры мае ўласнаручны подпіс «Служебник, изволением преосщеннаго Леона Шлюбица Заленского, протофрония, епска Володимерскаго Берестскаго»

[25, с. 124]. Характэрна, што ў ім, як і ў пазнейшых прыкладах, напісаных у адпаведнасці з правіламі арфаграфіі, прынятымі адміністрацыяй Расійскай імперыі, ужываецца канчатак -аго, характэрны для высокага стылю царкоўнай літаратуры. Форма берэсцікі разам з брэсцікі двойчы ўжываецца у «Гісторыі» Васіля Тацішчава [50, с. 197; 50, с. 530], што магло стаць прычынай далейшага яе выкарыстання. Распаўсюджванне менавіта такой формы прыметніка ў літаратуры XIX ст., тлумачыцца спробай спалучэння імкнення падкрэсліць усходнеславянскі характар горада з прынятай расійскай адміністрацыяй афіцыйнай формай назвы горада. Функцыянавала яна пераважна ў царкоўным асяроддзі Віленскага генерал-губернатарства і Гродзенскай губерніі.

У літаратуры XIX–XX стагоддзяў разнастайнасць форм тапанімічных прыметнікаў спарадычна сустракаецца ў навуковых працах на тэму старажытнай гісторыі і гісторыі мовы. Тым не менш некаторыя аўтары паслядоўна папулярызавалі іх у тэкстах, прысвечаных найноўшай гісторыі, этнаграфіі, паліталогіі і у журналістыцы. Сярод іх Гнат Бычко-Машко і Іван Пусько-Пушчук. Першы (актыўны перыяд яго творчасці прыпадае на пачатак XX ст.) паслядоўна ўжываў форму Берасценскі, другі (у шматлікіх творах канца XX – пачатку XXI ст.) – Берасційскі. На іх прыкладзе можна зрабіць выснову, што найбольшую цікавасць да гістарычных форм прыметнікаў праяўляюць рэгіянальныя аўтары, якія нарадзіліся параўнальна блізка ад горада і разам з тым не былі непасрэдна звязаны з мясцовым нацыянальным інтэлектуальным асяроддзем.

Вывады

1. Наяўнасць розных форм напісання прыметнікаў сведчыць аб развітай, зменлівай усходнеславянскай кніжнай традыцыі, з дапамогай якой перадаваліся тытулы свецкіх і рэлігійных асоб (у тым ліку, рымска-каталіцкіх біскупаў).

2. Магчымасць існавання некалькіх варыянтаў звязана з ненаціскным складам.

3. Найбольш характэрнай формай прыметніка, зафіксаванай у многіх творах, з'яўляецца берасцейскі.

4. Некаторыя памылковыя формы абумоўлены культурнай дыстанцыяй, якая аддзяляе аўтара ад горада ў часе і прасторы.

5. Узнікненню памылак садзейнічае складнасць перадачы ў друкаванай форме надрадковых знакаў і ігнаравання іх фанетычнага значэння.

6. Напісанне прыметнікаў з надрадковымі знакамі ілюструе элітарную своеасаблівасць рукапіснага тэксту, мае вялікую мастацкую каштоўнасць, можа з поспехам выкарыстоўвацца ў дызайне, творах прасторавага мастацтва.

7. Форма прыметніка з літарай яць выступае маркерам старажытнай пісьменнасці, захаванасці мясцовых гаворак, культурнай разнастайнасці ўсходніх славян.

8. Некаторыя з формаў адлюстроўваюць моўныя працэсы, звязаныя са зручнасцю, спрашчэннем вымаўлення спалучэнняў зычных, ненаціскных складоў. Прыметнік берэсццікі характарызуе эканомію гутарковай мовы, ужыванне нізкага стылю ў справаходстве.

9. Акрамя чыста фанетычных працэсаў, форма прыметніка берасценскі адлюстроўвае адметнасці высокага стыля кірылічнага пісьменства часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

10. У форме прыметніка берасційскі адлюстраваны летапісныя традыцыі старажытнага перыяду гісторыі, часоў Русі і ВКЛ.

11. Форма прыметніка берасцкі характарызуе мову царкоўна-афіцыйнага асяроддзя Расійскай імперыі.

12. Найбольшую цікавасць да ўжывання гістарычных форм прыметнікаў праяўляюць аўтары, якія нарадзіліся адносна непадалёк ад горада і разам з тым не звязаны непасрэдна з мясцовым нацыянальным інтэлектуальным асяроддзем.

ЛІТАРАТУРА

1. Buszyński, Ignacy Kroże: ich przeszłość i stan obecny / Ignacy Buszyński. – Wilno : druk. Józefa Zawadzkiego, 1872. – 101 s.

2. Hanke, Peter Die Baumnamen in der russischen geographischen Nomenklatur / Peter Hanke. – Münster : 1974. – 257 p.

3. Naruszewicz, Adam Historia narodu polskiego / Adam Naruszewicz. – T. 3. – Kraków : Wydawnictwo "Biblioteki Polskiej", 1860. – 305 s.

4. Pritsak, Omeljan Lev Krevza's Defense of Church Unity (1617) and Zaxariya Kopystens'kyj's Palinodiya or Book of Defense of the Holy Apostolic Eastern Catholic Church and Holy Patriarchs (1620-1623) / Omeljan Pritsak. – Harvard : Harvard University Press, 1987. – 596 p.

5. Tänzer, Aron Brest-Litowsk: ein Wahrzeichen russischer Kultur im Weltkriege / Aron Tänzer. – Berlin : H. Hillger, 1917. – 26 p.

6. The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices / Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Harvard University Press, 1990. – Vol. VIII. – Pp. 307–391.

7. Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa : Nakład i druk S. Sikorsiego, 1893. – T. XI. – 1022 s.

8. Акты, издаваемые Комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне. Декреты Главного литовского трибунала. – Вильна : типография А. К. Киркора, 1888. – Т. XV. – 552 с.

9. Акты, издаваемые Комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне. Документы, относящиеся к истории Церковной Унии в России. – Вильна : типография А. К. Киркора, 1889. – Т. XVI. – 848 с.

10. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою Комиссиею 1588–1632 / гл. ред. И. Григорович. – СПб. : Праца, 1851. – Т. 4. – 582 с.

11. Археографический сборникъ документовъ, относящихся къ истории Сѣверо-Западной России. – Вильна : Печ. Губ. правления, 1890. – 11 томъ – 372 с.

12. Архив Юго-Западной России, издаваемой Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 8 : Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. —1911. – Т. 6. – 621 с.

13. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев : Унив. тип., 1904. – Т.10. – 967 с.

14. Болховітінов, Євгеній Вибрані праці з історыі Києва / Євгеній Болховітінов. – Київ : Либідь, 1995. – 488 с.

15. Болховитинов, Евгений Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви / Евгений Болховитинов. – М. : Русский двор, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. – 416 с.

16. Борковский, В. И. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков : учебник / В. И. Борковский. – М. : Наука, 1972. – 158 с.

17. Вышенский, Иван Сочинения / Иван Вышенский. – Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 372 с.

18. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 гг., собранные и изданные подь ред. В. Антоновича и К. Козловскаго. – Киев : Университетскія Извѣстія, 1868. – 163 с.

20. Дурново, Николай Избранные работы по истории русского языка / Николай Дурново. – М. : Язык русской культуры, 2000. – 780 с.

21. Заборовский, Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.) : документы, исследование / Л. В. Заборовский. – М. : Наука, 1994. – 189 с.
22. Записки товариства імені Шевченка / під ред. Михайла рушевського. – Львів, 1908. – Кн. VI. – Т. LXXXVI. – 248 с.
23. Зелінська, О. Звертання в барокових проповідях / О. Зелінська // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 65–73.
24. Исаевич, Я. Д. Старопечатные книги типографий Литвы в библиотеках и музеях Украинской ССР / Я. Д. Исаевич // мат-лы межресп. науч. конф. по источниковедению и историографии народов прибалтийских республик Союза ССР. Источниковедение. – Вильнюс, 1978. С. 72–76.
25. Карамзин, Н. М. История государства Российского с комментариями и примечаниями / Н. М. Карамзин. – М. : Рипол Классик. – 2023. – Т. 7. – 400 с.
26. Книга Белоруссии : Книга Беларусі : 1517–1917 : сводный каталог / Гос. б-ка БССР им. В. И. Ленина, Белорус. Сов. Энцикл. ; сост. Г. Я. Голенченко [и др.]. – Минск : Белорусская Советская Энциклопедия, 1986. – 614 с.
27. Куликовская битва: подъем национального самосознания / труды отдела древнерусской литературы. – Л. : Наука, 1979. – Т. 34. – 413 с.
28. Малиновский, И. А. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого Княжества Литовского / И. А. Малиновский // Известия императорского Томского ун-та. – Томск, 1902. – Кн. 21. – С. 1–508.
29. Москаленко, А. А. Хрестоматія з історії української літературної мови / А. А. Москаленко. – Київ : Радянська школа, 1954. – 95 с.
30. Николайчик Ф. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине / Ф. Николайчик // Чтения в Историческом обществе Несторалетописца. – Киев, 1900. – Кн. 14.– вып. 2. – С. 86–192.
31. Огієнко, І. Історія українського друкарства. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVII вв. / І. Огієнко. – Львів : НТШ, 1925. – Т. 1. – 418 с.
32. Огієнко, І. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця / І. Огієнко. – Вінніпег : The Christian Press Ltd, 1958. – 216 с.
33. Описание Берестейского староства 1566 г. // Документы Московского архива Министерства юстиции. – М. : Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1897. – Т. I. – С. 205–448.
34. Описи Царского архива XVI века и архива Посольского приказа 1614 года ; под ред. С. О. Шмидта. – М. : Изд-во вост. лит., 1960. – 195 с.
35. Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными: Памятники дипломатических сношений с империей Римской (с 1488 по 1594 год). – СПб. : изданы II Отделением Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1851. – Т. 1. – 1620 стб.
36. Переговоры о мире между Москвой и Польшей в 1581–1582 гг. / мат-лы, изд. орд. проф. Ф. И. Успенским. – Одесса : Одесский вестник, 1887. – 84 с.
37. Перетць, В. Н. Новые труды по источниковедению древне - русской литературы и палеографии / В. Н. Перетць // Университетскія извѣстія Кіевскаго университета, Кієвъ, 1910, № 2. – С. 1–47.
38. Перлини духовності: Твори укр. світської літератури від часів Київ. Русі до XVII ст. : навч. посіб- Київ : Грамота, 2003. – Кн. 1 – 560 с.
39. Полное собрание русских летописей. Западнорусские летописи. – СПб. : Типография М. А. Александрова, 1907. – Т. XVII. – 650 с.
40. Православная богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь : под ред. проф. А. П. Лопухина. – СПб. : Т-во А. П. Лопухина, 1900. – Т. 1. – 1128 стб.
41. Рукописи, поступившие в 1961–1962 гг. // Записки отдела рукописей / Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина. Вып. 26. – М., 1963. – С. 207–394.
42. Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. Памятники полемической литературы в Западной Руси ; под ред. П. Гильтебрандта. – Кн. 1. – СПб. : Археографическая комиссия, 1878. – Т. 4 – 1448 с.

43. Русская историческая библиография за 1865–1876 гг. включительно / сост. В. И. Межов. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1888. – Т. 7. – 433 с.
44. Русская историческая библиотека. – в 20 т. Литовская метрика : Книги судных дел. – СПб. : Сенатская типография, 1903. – Т. 1– 1566 стб. – 258 с.
45. Русская книжность. Вопросы источниковедения и палеографии : сб. статей ; отв. ред. Т. В. Дианова. – М. : ГИМ, 1998. – 278 с.
46. Сборник Русскаго историческаго общества. Документы по сношеніямъ Московскаго государства съ Польско-Литовскимъ за 1614–1619 гг., хранившіеся въ Посольскомъ приказѣ въ 1626–1673 гг. – М., 1913. – Т. 142 – 770 с.
47. Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР. – Киев : Издательство АН УССР, 1958. – 263 с.
48. Смирнов, А. И. Сборник древнерусских памятников и образцов народной русской речи : пособие при изучении истории русского языка. – Варшава : Типография М. Земкевича и В. Ноаковского, 1882. – 248 с.
49. Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ, хранящихся в Государственной кол-легіи иностранныхъ дѣлъ. – М. : Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1894. – Ч. 5. – 202 с.
50. Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии. Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии, конец XIV в. – 1648 г. / составители: З. Ю. Копыцкий [и др.] – Минск : Наука и техника, 1988. –Т. 1 – 300 с.
51. Татищевъ, В. Н. Исторія Россійская, съ самыхъ древнѣйшихъ временъ (до 1463 года). Кн. Вторая / В. Н. Татищевъ. – М. : Московскій Университетъ, 1773. – 536 с.
52. Терновский, Ф. А. Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение к древней Руси / Ф. А. Терновский // Университетскія извѣстія. Год шестнадцатый, 1876. – С. 150–167.
53. Терновский, Ф. А. Изучение византийской исторіи и ее тенденциозное приложение к древней Руси. Вып. Второй / Ф. А. Терновский. – Киев : Ун-тет св. Владимира, 1876. – 301 с.
54. Терновский, Ф. А. Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение к древней Руси / Ф. А. Терновский // Университетскія извѣстія. Год шестнадцатый, 1876. – С.150–167.
55. Терновскій, Ф. А. Очеркъ изъ исторіи Кіевской епархіи в 18 столетіи на основаниіи документов синодального архива / Ф. А. Терновский // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. Кн. 1. – Киев : Унив. тип., 1879. – С. 181–229.
56. Титов, Ф. И., Памятники православія и русской народности в Западной Россіи в XVII–XVIII вв. Акты по истории заграничных монастырей. Киев. Епархии / Ф. И. Титов. – Киевъ : Киев. дух. акад., 1905. Т. 1. – 1771 с.
57. Щербина, В. І. Документи до історії Київа 1494–1835 рр.// Український археографічний збірник. – Київ, 1926. – Т. 1. – 355 с.